

* * *

О. С. Рубльов, О. П. Реєнт

**УКРАЇНСЬКІ ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1917—1921 рр.
УКРАЇНА КРИЗЬ ВІКИ.**

К., Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. — Т. 10. — 320 с.

Події 1917—1921 рр. в Україні, як справедливо зауважують автори тому, вже вісім десятиріч перебувають в епіцентрі наукових дискусій, породивши таку літературу, порівняння з якою щодо кількості може витримати в українській історії хіба що доба Богдана Хмельницького. Проте можна констатувати, що синтетичних праць, які б висвітлювали у популярній формі весь комплекс подій тієї героїчної доби, враховуючи новітню історіографію, не так вже й багато.

Книга відомих істориків О. Реєнта та О. Рубльова узагальнює багаторічні, розмаїті за змістом і формою дослідження одного з найдраматичніших періодів вітчизняної історії, даючи можливість громадянам сучасної України дізнатися, як минулі покоління українців виборювали власну державність у напруженому протистоянні з ворожими силами, оцінити високу жертвенність тих, хто самовіддано утверджував національну свободу. Широкому загалу читачів пропонується разом з фахівцями-істориками взяти участь у переосмисленні багатьох фактів, явищ, подій, нарешті, оцінок діяльності діячів, які визначали зміст національно-визвольних змагань 1917—1921 рр.

Значне місце у книзі відведено характеристиці визвольного руху початку ХХ ст., висвітленню його бурхливого розвитку, пов'язаного з вибухом Лютневої революції. Цілком зрозумілою у зв'язку з цим посилена увага авторів до Центральної Ради як керівника української революції. Тривалий час радянська історіографія намагалася прищепити думку, що Центральна Рада є буржуазною інституцією, яка утворювала з російською буржуазією (Тимчасовим урядом) спільний фронт боротьби з революційними робітниками і селянами. Водночас вона кваліфікувалася радянськими ідеологами як націоналістична інституція, хоча переважна більшість лідерів і загал її членів дотримувалися принципів автономізму і відстоювали федеративний устрій Росії.

У книзі Центральна Рада постає перед читачем як самостійна політична сила, що спиралася на підтримку якнайширших верств народу і протистояла як більшовизму, так і Тимчасовому уряду в їх намаганнях загальмувати розвиток національно-визвольної боротьби українців.

Автори намагалися розкрити сильні й слабкі сторони національного руху, показати ступінь його зрілості та консолідованості на той час і в процесі вирішальних дій, різновекторність політичних сил у ньому. Читач має можливість познайомитися з розмаїттям оцінок і підходів до перспектив української визвольної боротьби, її характером, що визначався поєднанням надзвичайно суперечливих національних і соціальних компонентів.

В цілому обґрунтовано подано характеристики основних політичних партій, хоча з окремими авторськими оцінками не можна погодитися.

Йдеться, зокрема, про тлумачення програмових засад Української хліборобсько-демократичної партії, теоретиком якої В. Липинським, за словами авторів, “у сфері національній проголошувалися ідеї, що межували з шовінізмом і розпалювали вороже ставлення до інших народів” (с. 45). Тим часом саме В. Липинський дотримувався концепції територіального патріотизму, яка, мабуть, найбільш послідовно з усіх тогочасних програмових засад політичних партій передбачала міжнаціональну толерантність, взаємоповагу і співробітництво всіх народів України на ґрунті визнання її спільною батьківщиною. Втім слід віддати належне авторам, що вони уникнули властивої багатьом сучасним дослідникам ідеалізації основних політичних партій УПСФ, УПСР та УСДРП.

Цілком слушно віддаючи належне Центральній Раді як всеукраїнській установі, що здійснювала керівництво українським рухом, О. Реєнт та О. Рубльов аналізують водночас і прорахунки в її діяльності. До останніх, на нашу думку, слід віднести намагання лідерів Центральної Ради поєднати національний рух з намаганнями будь-що утверджувати в Україні соціалізм, причому останнім надавалася перевага (згадаймо Винниченкове — або соціалістична Україна, або ніяка). На практиці це вносило розкол у національний рух і призводило лише до відчуження тих конструктивних сил з т. зв. “експлуататорських класів”, які могли б чимало зробити для будівництва української державності. “На сесійних засіданнях (Центральної Ради. — Ю. Т.), — зауважують автори, — політична демагогія, популістські декларації, нестримна емоційність часто домінували над здоровим глуздом і конструктивною політикою, що надавало їм мітингового характеру” (с. 47).

У книзі переконливо розкриваються масштабність та масовість українського руху. В усіх губерніях України виникали українські школи, “Просвіти”, численні громадські і культурні організації, видавалися газети українською мовою. По країні пройшли численні селянські, робітничі, військові з’їзди, де ухвалювалися резолюції з підтримкою Центральної Ради, висувалися вимоги автономії для України; швидкими темпами відбувалося створення українізованих частин в армії. Все це, як справедливо зазначено в книзі, було неабияким проявом національного піднесення. Однак драматизм ситуації полягав у тому, що лідери Центральної Ради не зуміли використати його належним чином та закріпити твердими і послідовними організаційно-державницькими кроками. Слід погодитись з авторами у їх оцінці політики Центральної Ради як непослідовної, нерішучої. “Лідери УЦР, які повсякчас нагадували про вірність ідеям соціалізму та автономії України, йдучи за подіями, перетворилися на пасивних спостерігачів, — зауважують автори. — Замість того, щоб вести маси до чітко визначеної мети, вони потрапили у безвихідь” (с. 60). Така оцінка є визначальною для усього періоду Центральної Ради від прийняття нею II Універсалу, включаючи і період її перебування при владі.

Автори розцінюють утворення Української Держави П. Скоропадського як крок вперед “проти декларацій, продиктованих швидше емоціями, ніж тверезим розрахунком Центральної Ради” (с. 105). І з цим важко не погодитися. Багатьом нинішнім українським громадянам не можуть не імпонувати наведені в книжці факти, які характеризують соціально-ринкову орієнтованість програми гетьмана П. Скоропадського, її прагматизм і врахування господарських традицій України. Численні документи розкривають діяльність гетьманського уряду в розбудові державного апарату в центрі й на місцях, його намагання реформувати аграрний сектор економіки, налагодити співробітництво між робітництвом і підприємцями, вагомі здобутки у галузі культури та ін.

Факти, проаналізовані у книзі, дають всі підстави авторам зробити висновок, що “кінцевою метою державного будівництва гетьман вважав формування громадянсько-правового суспільства, в якому пріоритетними були б закон і право власності” (с. 111).

Висвітлення конструктивної державотворчої діяльності Гетьманату доповнюється аналізом військової і зовнішньої політики. Гетьману довелося докласти чимало зусиль, щоб домогтися згоди австро-німецького командування розпочати втілення в життя програми військового будівництва, накресленої ще Центральною Радою. Автори підводять читача до думки, що саме жорсткий зв'язок з Німеччиною та Австро-Угорщиною, а також фактор часу завадили гетьману створити боєздатну, добре навчену і віддану Українській Державі армію.

Ці ж обставини відчутно зменшували можливості і в дипломатичній сфері. Однак і тут було зроблено чимало для міжнародного визнання України, налагодження плідних стосунків з іншими країнами. Про це свідчить наведений у книзі факт, що Українська Держава мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території — 12 дипломатичних і 42 консульські представництва з 24 держав (с. 131).

Автори зуміли передати весь драматизм ситуації в Україні, яка склалася після повалення Гетьманату. Приєднуємося до авторської характеристики повстання як такого, що “значною мірою визначалося особистісними рисами його організаторів і натхненників” (с. 147). Однак цей цілком природний фактор політичного життя у тій конкретній ситуації супроводжувався такою непримиренністю двох лідерів антигетьманського руху (С. Петлюри і В. Винниченка), яка суттєво посилила “анархістські стихійні елементи в ньому та величезною мірою вплинула на подальший хід подій”.

На думку авторів, ініціатори повстання не спромоглися генерувати й поширити власні програмні ідеї, забезпечити організаційні засади руху, ще раз, як і в добу Центральної Ради, демонструючи розпорошеність, неузгодженість українських сил, що орієнтувалися на суверенне національне державотворення. Ця критика історичного досвіду УНР доби Директорії не є чимось новим. Вона знайшла своє місце у численних виданнях насамперед консервативного крила українського політикуму. Однак сьогодні неупереджений науковий аналіз власного історичного державотворення набуває особливої актуальності. Ним не можна нехтувати в контексті пошуків відповіді — на які ціннісні соціальні, політичні, духовні орієнтири мусить сьогодні спиратися держава Україна, щоб знову не помилитись, як у 1917—1920 рр.

У цьому зв'язку значний інтерес становить висвітлення у книзі процесу формування влади в УНР. Директорія, як спадкоємець Центральної Ради, на жаль, пішла ще далі у своїй “лівизні”, застосувавши т. зв. “трудовий принцип” у процесі формування владних інститутів, не допустивши до участі у ньому представників “експлуаторських класів”. У результаті молоді українська державність була позбавлена численних кваліфікованих спеціалістів, які найбільше могли прислужитися до її розбудови.

Доктринерська недовіра до т. зв. буржуазії штовхала тодішніх лідерів УНР не лише до галасливої соціалістичної фразеології, а й до спільних політичних кроків з найжорстокішими ворогами української державності — більшовицькими лідерами радянської Росії. Наслідком такої поведінки була втрата реально існуючої гетьманської Української Держави і тривала кровопролитна збройна боротьба з будівничими нової, червоної російської імперії. При цьому автори переконливо розкривають перед читачем

політичну наївність багатьох українських лідерів, які сформували Директорію, уряд УНР. Ні соціалістичний склад керівних установ УНР, ні лівизна програмових засад українських політичних партій, звичайно, не могли змінити реальну заборчу політику радянської Росії і забезпечити захист від більшовицької експансії в Україну.

“Коли в кінці листопада — на початку грудня 1918 р., — зауважують автори, — більшовики не робили різких випадів на адресу українських революційних сил, це не означало, що до їхніх планів не входила радянізація України. Просто до часу вони не афішували своїх намірів” (с. 155).

Заслугує на увагу авторський висновок, що повстання проти гетьмана сприяло вступові радянських частин на територію України. В кінці листопада 1918 р. у Москві вже знали, що головним противником за владу в Україні будуть не розрізнені гетьманські підрозділи, а повстанські та регулярні війська, підпорядковані Директорії (с. 193).

Вже у 1919 р. всі верстви українського суспільства реально відчували справжню ціну більшовицької моделі реформації суспільства, яка не дозволила “навіть підступитися до творення “жовто-блакитної” влади рад, відразу надавши їй яскраво-червоного кольору” (с. 195). Найбільш визначальною рисою політики російських більшовиків щодо України “стали централізація й уніфікація основних структурних елементів державотворення” (с. 200), які зрештою сформували на уламках імперії нову унітарну тоталітарну державу під вивіскою т. зв. союзу радянських республік.

Викликає інтерес авторська оцінка соціально-політичної поведінки українського селянства в добу національно-визвольних змагань. У літературі (переважно уєнерівського забарвлення) зустрічається чимало тверджень про недостатню національну свідомість селянства, його політичні хитання, що, мовляв, позбавляло боротьбу за українську державність належного соціального підґрунтя. Автори роблять суттєвий крок для утвердження більш об’єктивної і збалансованої оцінки поведінки селянства в подіях доби і спростування часом несправедливих закидів на його адресу. Очевидно, не вина селянства, що лідери Директорії не зуміли належним чином використати явно антибільшовицьку налаштованість українського села у боротьбі за українську державність.

Окремий розділ книги присвячений Західноукраїнській Народній Республіці. Думається, що він сприятиме усвідомленню сучасним громадянством ролі західноукраїнського (галицького) фактора в загальноукраїнському русі. Автори зуміли показати головну особливість формування і розвитку державності на західних теренах України, яка полягала насамперед у високій політичній консолідованості й організованості галицького суспільства, які різко контрастували з руйнівним протистоянням політичних сил у Великій Україні. Цілком аргументованим є твердження, що за весь час українсько-польської війни в українсько-галицькому тилу панували лад та безпека. Політична стабільність і громадянський мир гарантувалися усталеною двопартійною системою (націонал-демократи і радикали у Національній Раді). В умовах воєнних дій було створено уряд національної єдності, якому вдалося налагодити адміністрацію краю, уникнути загрози поширення голоду й пошестей, забезпечити функціонування шкіл, пошти, телеграфу, залізниць.

Доказом зрілості національної влади, як слушно констатується в книзі, був і той факт, що за весь час польсько-української війни на території ЗУНР не було жодного випадку репресій проти цивільного польського населення та інших національностей. Українська влада міцно стояла на позиціях полагодження міжнаціональних конфліктів. З цією метою національним меншинам — полякам, німцям, євреям — гарантувалися широкі

права, у тому числі представництво в Українській Національній Раді та право звернення до державних органів рідною мовою (с. 301).

Притягальність зазначених фактів українського політичного життя минулих часів є надзвичайно важливою для сьогоденного державного будівництва, тому авторська позиція у цьому контексті виходить за межі чисто академічної констатації і працює на вироблення відповідних критеріїв сучасного політичного життя в Україні.

Цілком погоджуємося з авторами у тому, що “Західноукраїнська Народна Республіка стала колыскою, з якої вийшли тисячі національно свідомих, самовідданих борців за Україну та її волю” (с. 307). Абсолютно справедливо, що у переліку політичних сил, які йшли до вимріяного українського національного ідеалу різними стежками, бачимо УВО-ОУН, УНДО, Фронт Національної Єдності, УНО, партизанські загони УПА. Однак ніяк не можна погодитися з вміщенням у цьому переліку КП(б)У — “передового загону ВКП(б)”, який доклав стільки зусиль до боротьби з носіями зазначеного “національного ідеалу”. Подібні суперечності, які, на жаль, зустрічаються і в інших місцях книги, очевидно, викличуть заперечення багатьох читачів. Як і в попередніх томах, виклад деяких сюжетів позначений схематизмом. Однак не ці вади визначають оцінку рецензованої книги. В її основі творчий підхід до розв’язання багатьох гострих питань історії національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., які і по сьогодні викликають чимало суперечливих, часом контрверсійних оцінок. Автори у своєму осмисленні цієї доби української історії намагалися, спираючись насамперед на документальні джерела, привернути увагу саме до тих проблем, які були поза увагою суспільства тривалий період панування в Україні комуно-радянського тоталітаризму. Думається, що у рецензованій книзі читач знайде їх адекватну науково-популярну інтерпретацію.

Ю. І. ТЕРЕЩЕНКО (Київ)